

בית ושכונה

- 2.....מבוא
- 3.....בבוטן גרו שתי שכנות – נורית זרחי
- 3.....עולה במדרגות הביתה- יהודה אטלס
- 4.....עשר קומות והרבה חלונות – חיה גילאור
- 4.....הבית עם המדרגות העגולות – שלומית כהן-אסיף
- 5.....בסוד ציפור ושיר – דוד אגמון
- 5.....מבעד חלוני – דוד אגמון
- 6.....איקליפטוס – לאה נאור
- 6....."אני אוהב את השכונה" - מאשה קלו
- 7.....שלום לביתי הישן – תמר אדר
- 7.....אצלנו בחצר – נעמי שמר
- 8.....מתבוא לאוצרות / לאה נאור
- 9.....מי אומר לי בוקר טוב? - רבקה זיו
- 9.....ילד אחד משותק - עפרה גלברט-אבני
- 10.....איתן – דליה רביקוביץ
- 11.....אני וסימון ומואיז הקטן – יוסי בנאי
- 12.....לסיכום היחידה

מבוא

לרבים מאתנו חוויות וזיכרונות מחיים בבתי דירות משותפים ובשכונות. אלו הם זיכרונות שמלווים אותנו כל חייו.

לפנינו יחידה העוסקת בנושא: בית ושכונה. חלק מן השירים ביחידה מבליטים את היחסים הבין אישיים של הדמויות וחלקם מתארים ומאירים את היחסים והזיקות בין אדם וסביבתו הפיזית (בית, עץ, כביש, חצר, גדר...).

החיים בבית הם מיקרוקוסמוס של מערכות יחסים בכלל. החל מן המעגל המשפחתי המצומצם ניתן לזהות מערכות יחסים מורכבות במישורים רבים ובהן באים לידי ביטוי יחסים של: שייכות, אהבה, שנאה, אחריות, הערכה, כבוד, תלות הדדית, מחויבות, ויתור, יריבות ותחרותיות, איפוק, קנאה, השלמה, דאגה לצרכים אישיים ולצרכי הזולת או התעלמות מהם.

בתוך קשת יחסים מגוונת זו מנסה הפרט לשמור על ייחודיות לצד רצון להשתלב בתוך המערכת המשפחתית והחברתית.

המעגלים הולכים ומתרחבים: חיים בבית משותף, בשכונה, בעיר או במדינה ועוסקים בטווח היחסים הרבגוני שניתן לזהות כבר בתא המשפחתי המצומצם. בזיקה למעגלים אלה נבחרו גם השירים העוסקים ביחסי הגומלין בבית ובשכונה.

הנושא משפחה, בית ושכונה הוא חלק מתכנית הלימודים "מולדת, חברה ואזרחות".

מטרות מתוך תכנית הלימודים "מולדת חברה ואזרחות" * :

- לטפח ולעודד מעורבות אישית-חברתית- אזרחית
- "יפתחו רגישות ואכפתיות כלפי בעיות וצרכים ייחודיים של פרטים בחברה" (ע' 18)
- " יחזקו את הזיקה לסביבתם הקרובה על כל מרכיביה האנושיים, התרבותיים והפיזיים... " (ע' 19)
- יבטאו באופנים שונים את תחושת השותפות, האחריות והמחויבות שלהם לנעשה בסביבה הקרובה... (ע' 19).

ניתן ללמד את היחידה במסגרת הנושא השנתי תשע"ד: האחר הוא אני. במאגר שפר ניתן למצוא את מרבית מילות השירים המופיעים ביחידה.

*צבר בן-יהושע, נעמה ואחרים (תשס"ג). מולדת חברה ואזרחות לבית הספר היסודי (כיתות ב'-ד'). משרד החינוך, תל: ירושלים.

כאשר חיים בבית משותף אפשר ללמוד על השכנים די הרבה גם מבלי לדבר אתם : אנשים היורדים עם כלבם, אורחים הבאים לביקור, ריחות וקולות שעולים מן הדירות, כביסה שתלויה על החבלים ועוד.

בבוטן גרו שתי שכנות – נורית זרחי

השיר מתאר יחסים בין שתי שכנות בצורה הומוריסטית. למרות הממדים הזעירים של הבוטן מתקיימים שם חיים שלמים הכוללים ריב ומדון.

- תארו את מערכת היחסים בין שתי הנשים.
- מה גורם לשיר להיות הומוריסטי?
- למה לדעתכם שולחת אחת הנשים את השנייה לגור באפונה?
- איירו את השיר.

עולה במדרגות הביתה - יהודה אטלס

שיר המתאר חוויות של מגורים בבית משותף מזווית ראייה של ילד. המוטיב המרכזי בשיר הוא מוטיב הריח. בעזרתו מזהה הילד מה כל שכנה מבשלת. זה מעורר את הדמיון שלו ואת התיאבון שלו. אך כשהוא פותח את דלת ביתו נכונה לו אכזבה ושוב מגלה שהארוחה כוללת סלט.

- מה ניתן ללמוד על דובר השיר ועל הבית בו הוא גר?
 - האם קרה לכם מקרה דומה? ספרו אודותיו.
 - מהו מרכיב המתח בשיר?
- (עם כל עלייה במדרגה הדובר מגלה ריח חדש ומסתקרן מה יגלה בביתו).

עשר קומות והרבה חלונות – חיה גילאור

חשוב לקרוא את השיר בקול, פעם או פעמיים, תוך הבלטת הקצביות שבו והמעברים מקומה לקומה ומחלק של בית למשנהו (מחלון למרפסת. . .).

- מה אתם מרגישים בעקבות קריאת השיר והתבוננות במבנה השיר? (זיקה בין תוכן למבנה)
- מה דעתכם על שם השיר?
- מדוע, לדעתכם, יש בשיר 11 בתים? מה דומה בין בתי השיר ומה שונה?
(השוני בולט בעיקר בתכנים של בתי השיר. כל בית מבטא נושא אחר שקשור לבית משותף כגון קומות, מרפסות, שיחות, כבסים ועוד. הבית האחרון הוא בית אישי שבו מציג הדובר את הקומה הייחודית שלו. בתוך בית זה שהוא גם חלק מן השיר וגם מתאר את ביתו הפרטי יש שש שורות ובהן מופיעה המלה "שלי" 5 פעמים.)
- השורות הקצרות יוצרות מבנה של מדרגות ונותנות בקורא תחושה של טיפוס איטי, צעד אחרי צעד, עד לקומה העשירית. החרוז האחיד לאורך כל השיר "ות" מחזק את המקצב המונוטוני הזה.)

- מה אפשר ללמוד על דיירי הבית מתוך השיר?
(למשל: מי גר בבית? אילו ריחות עולים? מהו סדר היום של האנשים?)
- האם יש משהו בשיר שמזכיר לכם את החיים שלכם? ספרו אודותיו.
- אם אתם גרים בבית משותף? ספרו מה אתם אוהבים בצורת חיים זו ומה הייתם רוצים לשנות?

הבית עם המדרגות העגולות – שלומית כהן-אסיף

בשיר זה אנחנו מתוודעים אל ברטה לא באמצעות פגישה ישירה איתה אלא באמצעות הסביבה שמספרת עליה (דמויות וחפצים).

- נסו לתאר את ברטה על פי השיר.
- מה אין לנו יודעים על ברטה? נסו להשלים את דמותה על פי הרמזים המצויים בשיר.
- תארו את היחסים בין דובר השיר ואמו לבין ברטה.
- צטטו ביטויים המצביעים על מהות הקשרים של הדובר ואמו לברטה. על אילו רגשות הם מעידים?
- כתבו מכתב וציירו ציור עבור ברטה.
(השורות הארוכות של השיר יוצרות תחושה שיש כאן ספור).

בסוד ציפור ושיר – דוד אגמון

השיר מתאר אי קטן וירוק בתוך נוף עירוני. האדם עומד נפעם נוכח גן, עץ ורינת ציפורים.

- ערכו השוואה בין הנוף העירוני לאי הירוק. אפשר להתייחס לצבעים, לאופי המרחב, הדמויות והקולות.
- מה דעתכם על שם השיר? מדוע המחבר בחר בכותרת "סוד"?
- ציירו ציור בו אתם מתארים את העיר והטבע.

מבעד חלוני – דוד אגמון

בשיר תיאור העיר הגדולה על מראותיה וכל מגוון הקולות והרעשים שבה. התנועה האינטנסיבית גורמת לדובר להרגיש כנמלה במבוך. אבל כשעולה באפו ריח של דשא, שזה עתה נכסח, הוא מתמלא שמחה. הבית הראשון מתאר בעזרת רשימה של פעלים את אורח החיים בעיר. הפעלים רודפים זה את זה ויוצרים תחושה של תנועה נמרצת, כיאה לעיר גדולה. יש גם תנועה בין שמים וארץ. השמים מתאפיינים בעזרת מעוף ציפורים והאדמה בעזרת ריח הדשא.

- הביאו דוגמאות לניגודיות בשיר.
(למשל, שמים וארץ, תנועה ועמידה ("נותרתי עוד רגע)).
- ערכו רשימת הפעלים המופיעים בבית הראשון. מה מאפיין אותם ואיזו אווירה הם יוצרים?
(מומלץ לקרוא את הבית הראשון במקצב שמדגיש את התנועה והדינאמיות המתרחשת ברחובות).
- האם אתם מכירים אווירה דומה? ציינו מהיכן ואיזו הרגשה זה נותן לכם?
- מהי מטרת ההקבלה בין הדובר בשיר הממוקם בקומה השישית לבין הציפורים העפות בשמים?
- ציינו את הצבעים המוזכרים בשיר. חלקם מופיע בשיר בצורה מפורשת וחלקם בצורה סמויה. מה מקומם ותפקידם של הצבעים בשיר?
- השיר מסתיים במשפט: "נותרתי עוד רגע, שמחתי פתאום. למה הכוונה בביטוי "נותרתי עוד רגע" ומה, לדעתכם, גרם לדובר שמחה?

איקליפטוס – לאה נאור

הנושא המרכזי בשיר הוא עץ האיקליפטוס ויחסי הגומלין שיש בינו לבין תושבי השכונה. העץ צומח יחד עם ילדי השכונה והשכונה כולה. משתמע בשיר שעבור הדוברת העץ אינו 'מתפקד' כעץ אלא יש לו משמעות מורכבת הרבה יותר. המיוחד בעץ האיקליפטוס שהוא הראה את הדרך, את הכיוון ואת השעה לתושבי השכונה. הוא שימש עוגן וסמן מווסת לדוברת בשיר בכל מיני היבטים כולל ההיבט של ערכים וכיוון בחיים. הדוברת מתייחסת לצמיחתו של העץ בהשוואה לסובב אותו, הבתים והאנשים. הדוברת בשיר מתייחסת לעץ בשתי נקודות זמן: 'אז' ו'עכשיו' וכן מבחינת צמיחתו לגובה למשל: "הוא היה עומד באמצע השכונה בערך, וכל הבתים הגיעו לו עד הברכיים".

- תארו את הצמיחה המקבילה והדומה של העץ והשכונה? כיצד זה משפיע על תושבי השכונה?
- מה משמעות הביטוי: "עץ איקליפטוס אחד הראה לי את הדרך תמיד כשהייתי תועה"? כיצד ניתן לפרש את המלה "תועה"?
- כיצד ניתן לפרש את הביטוי: "מאז אנחנו מסתובבים ומסתובבים, ואין מי שיראה לנו את הכיוון"?
- מה פירוש הביטוי "היה לו לב עם חץ חרות עמוק / והמון עלים ירוקים"? מי צייר על העץ? למי מציירים לב? מה מיוחד בלב המוזכר בשיר? הביעו דעה האם גם לעץ יש לב? מה קרה ללב החרות, אחרי שכרתו את העץ?
- מהו המסר של השיר? מה הדוברת רוצה לטעון?
- האם גם לכם היה חפץ, צמח או אדם ש"הראה [לי] את הדרך"? ספרו אודותיו.
- תארו את מבנה השיר: בתים ומספר שורות ושורות חוזרות. הסבירו מה מיוחד במבנה שתיארתם. (לשיר שלושה בתים. הראשון והשלישי הם בני ארבעה טורים ופותחים באותה שורה: "עץ איקליפטוס אחד הראה לי את הדרך". שורה חוזרת זו מבליטה את עץ האיקליפטוס כנושא ותפקידו החשוב, כפי שנתפס בעיני הדובר בשיר, כמראה דרך).

"אני אוהב את השכונה" - מאשה קלו

בשיר זה הדובר מצהיר על אהבתו לשכונה. אחרי ההצהרה הוא מונה את הדברים אותם הוא אוהב בשכונתו כגון החתול, החבר, נוף מן החלון, השביל וכן הלאה. נוצר שיר רשימה, המכילה בעלי חיים, עצמים מן הטבע, לצד "אנשים מחייכים" וגם דברים שהדובר אוהב לעשות, למשל אני אוהב לצעוד בשבילי". המלה "שכונה" היא שם מכליל לכל מה שהדובר אוהב בתוכה.

- ערכו רשימה של הדברים שהדובר אוהב בשכונה. מיינו אותם לפי ראות עיניכם.
- השורה המסיימת את השיר היא: "אני אוהב את השכונה". הוסיפו בית לשיר על השכונה שלכם.
- ציירו את השכונה לפי השיר.

שלום לביתי הישן – תמר אדר

הדובר בשיר נפרד מביתו הישן, כי הוא עובר לדירה חדשה. הוא משאיר בדירה, בעיקר זיכרונות, כי את הכול "באו דודים ולקחו".

זהו שיר 'רשימה' בה מונה הדובר את הדברים שאהב בביתו ונפרד מאלה שהותיר מאחוריו.

- ערכו רשימה של הדברים אותם אוהב הדובר ואת אלה שהוא נפרד מהם.
- תארו את האופן שבו נפרד הדובר מן הדירה.
- כיצד מרגיש הדובר לקראת המעבר? צטטו את הביטוי והסבירו אותו.
- ספרו על חוויה דומה שהייתה לכם.

אצלנו בחצר – נעמי שמר

השיר מתרחש בחצר של בית מטאפורי, וכל ההתכנסות כולה אינה מתקיימת באמת. לחצר זו "באים... המון אורחים לקיץ...".

השיר עוסק במשאלת לב לאחווה ושלוש בין כל העמים. את העמים מייצגים ילדים האומרים שלום, כל אחד בשפתו שלו. הבחירה בילדים אינה מקרית, כיוון שילדים מייצגים אופטימיות, שמחה ותום.

- ערכו רשימה של המלים שמשמעותן "שלום" בשפות השונות.
- בחרו אחת מן המלים וכתבו אותה באותיות מיוחדות ואיירו אותה בהתאם לפירוש שלכם למלה שלום.
- מלים רבות נאמרות בצורות שונות בשפות הקיימות בעולם. מדוע, לדעתכם, בחרה היוצרת דווקא המלה "שלום" ומה משמעותה בהקשר השיר?
- באילו הזדמנויות כדאי ומומלץ להשמיע את השיר או לעסוק בו? נמקו.
- מה מכילה החצר ואיזו אווירה יש בה?
- איזו משמעות, לדעתכם, יש למלה "שער" בשיר?

מחבוא לאוצרות / לאה נאור

השיר עוסק בהווי ייחודי לחיים בשכונה מסוימת, אבל למעשה עשוי להתאים לשכונות נוספות. בשכונה קיים מחבוא סודי אליו מביאים ילדי השכונה "דברים" שהם מוצאים. הילדים חושבים שעיסוק זה מתאים להם בלבד, משום שיתכן שבעיני מבוגר הוא יכול להיתפס כחסר משמעות. זו הסיבה שהם שומרים את החפצים במחבוא ואת עיסוקם בו כסוד. הדברים שהילדים מוצאים יש להם צורה ממשית, אבל הם בעלי משמעות נוספת רק בעיני הילדים : כגון : שולחן שבור, שהוא בעיני הילדים ספינה. החפץ משרת את משחקיהם של הילדים ולובש צורה ומחליף צורה בעזרת הדמיון, תוך כדי משחק. כל הפעילות מתרחשת כשהמבוגרים לא נמצאים בסביבה : "כשהגדולים נחים ולא רואים". זה עולמם של הילדים בו אין דריסת רגל למבוגרים.

- כשאתם חושבים על אוצר על מה אתם חושבים?
 - חפשו המילון מהי משמעות המלה "אוצר".
 - מהי משמעות המלה "אוצר" בשיר?
- האם גם לכם יש מחבוא דומה? היכן? מה אתם שמים בו? מדוע נוצר הצורך במחבוא?
- מה משותף בין המחבוא שלכם למחבוא של הדובר בשיר?
- בין הילדים לבין המחבוא נוצרת מערכת יחסים מיוחדת. בחרו שורה מתוך השיר שמתארת אותה.
- מה מקומם של "הגדולים" במערכת היחסים בין הילדים לבין המחבוא?
- עלילת השיר מתרחשת במשך יממה. תארו את ההתרחשויות השונות בחלקי היממה השונים.
- ציירו ציור על פי השיר.

(הערה: השיר מזמן שיחה אודות סודות. בהיבט החיובי, יש מקום בעולמם של הילדים לסודות. כדאי, אולי, לעשות אבחנה מתי אפשר לשמור סודות מפני ה"גדולים" ומתי חשוב ואפילו נחוץ לשתף אותם בסודות).

מי אומר לי בוקר טוב? - רבקה זיו

השיר מתאר מפגש יומיומי בין הדובר בשיר, כנראה ילד, לבין מנקה הרחובות. בשכונה קיימים בעלי תפקידים שונים, תדירות הופעתם שונה. הם הופכים לחלק מהמרקם האנושי של השכונה. בינם לבין תושבי השכונה נוצרים יחסי גומלין ומתפתח הווי שכונתי סביבם. הם אחראים לזרימה תקינה של החיים בשכונה. כיום ייחודה וגבולותיה של השכונה בתוך עיר שלמה יותר מטושטש. בכל זאת, כדאי להפנות תשומת לב הילדים לדמויות אלו ולברר את תרומתם לעולמה של השכונה.

- תארו את מערכת היחסים בין הדוברת בשיר, יעל, לבין מנקה הרחובות.
- מה אנחנו יודעים על מנקה הרחובות?
- ציינו מה עושה מנקה הרחובות על פי השיר.
- ספרו אם אתם פוגשים את מנקה הרחוב אצלכם בשכונה. מה אתם יודעים עליו? על מה אתם מדברים איתו?
- ספרו אם יש בעלי תפקידים אחרים בשכונה שאתם פוגשים. על מה הם אחראים בשכונה?
- מה עושה לדוברת בשיר את היום ל"יום נהדר"?

ילד אחד משותק - עפרה גלברט-אבני

בבית מגורים או בשכונה מצויים אנשים וילדים שונים. אנחנו פוגשים אותם אך לא תמיד רואים אותם או קושרים אתם יחסי חברות ושכנות. ביחידה זו, העוסקת ביחסים בינאישיים בבית ובשכנות, משולב שיר אחד העוסק בילד שונה. השיר מספר סיפורו של ילד משותק. מצד אחד אין לו שם והוא מזוהה בעזרת מחלתו אבל מצד שני הדובר בשיר מנסה לחזור לנבכי נפשו ולשער מה הוא מרגיש ועל מה הוא חושב. השיר מוסר מידע רב על הילד המשותק, אבל אינו קורא לו בשמו.

- מה אנחנו יודעים על הילד "המשותק" מתוך השיר?
- הביטוי הלשוני: "הוא לא..." מופיע מספר פעמים. ציינו את ההקשר שבהם הוא מופיע, ומהו ההבדל בין המקומות השונים?
- בשיר הילד מכונה "הוא" או "הילד המשותק". ניתן לשוחח עם הילדים אלו תחושות עולות אצלכם בעקבות כינויים אלה
- מדוע, לדעתכם, מכונה הילד "הוא"?
- אלו שאלות שואל את עצמו אלעד למראה הילד המשותק? רשמו אותן, למה הן מתייחסות?
- "אלעד מהרהר בלי קול, כדאי לשאול?" מה תציעו לו? מה אתם הייתם עושים?

איתן – דליה רביקוביץ

שיר העוסק ביחסים בין ילדים קטנים וגדולים בשכונה, על נסיון להשתלב ועל אכזבה. (אמנם המלה שכונה אינה נזכרת במפורש בשיר, אבל, כנראה, מקום ההתרחשות הוא בשכונה). השיר מתאר משחק ומריבה בעקבותיו. הילדים הגדולים נגד איתן הקטן. מתוארות שתי סצינות בשיר. האחת, תיאור המשחק, פותחת בשורה: "הילדים הגדולים הכו את איתן וזה לא צודק בהחלט". והשנייה: אחרי המשחק: "איתן הקטן עומד ושותק (עכשיו הוא עומד מן הצד)". השיר מעלה שאלות על מידת ההשתלבות של ילדים בגילאים שונים המשחקים זה עם זה, מהי הגינות במשחק? מידת הסובלנות לקטנים, כיצד מתייחסים לזה ש"רימה"? איזה עונש נותנים ילדים למי שהפר את הכללים ומעל באמונם?

- ספרו מה אפשר ללמוד על איתן מתוך השיר?
- מה, לדעתכם, חפש איתן כשירד לחצר? צטטו משפט מתאים מתוך השיר.
- מדוע הכו הילדים את איתן?
- כיצד הרגיש איתן? השתמשו במילים אחדות המתארות את רגשותיו. (צער, אכזבה, עלבון, פחד, כעס. . .)
- כיצד הרגישו הילדים המכים? צטטו משפט מתאים.
- כתבו מה הייתם מציעים לילדים לעשות במקרה שיזדמן לחברתם ילד קטן?
- למה מצפה איתן?

אני וסימון ומואיז הקטן – יוסי בנאי

שיר נוסטלגי בו מעלה הדובר זיכרונות מילדותו "מסמטאות ילדותי" בירושלים. הוא חוזר לאנשים, מראות, קולות, ריחות, צבעים וחוויות. בשיר בולט מוטיב הגעגועים וההתרפקות על מה שהיה ואיננו עוד מסיבות שונות: הן מפני שהדובר עזב את העיר והן מפני שעם חלוף הזמן חלו שינויים אנושיים ואורבניים בשכונת ילדותו ונעוריו.

- תארו את המשחקים שהדובר וחבריו נהגו לשחק.
 - מה משותף למשחקים?
 - אילו משחקים מתוכם אתם מכירים? אילו משחקים אתם נוהגים לשחק היום?
 - מהי משמעות השורות החוזרות בכל בית?
 - הדובר מספר על עץ תות הזכור לו מילדותו. שאלו את הורכם ואת הסבתות והסבים שלכם לגבי זיכרונותיהם מעצי תות בילדותם ונעוריהם.
 - הדובר אומר: " בנעלי שבת וכובע של ברט"? הסבירו מהם "נעלי שבת" ומהו "כובע ברט"? למה נועדה תלבושת זו?
 - ציינו את הדמויות שליוו את ילדותם של הדובר וחבריו?
 - האם הדמויות מוכרות לכם? אילו דמויות מלוות אתכם כיום?
 - בחרו בביטוי שהרשים אתכם במיוחד. הסבירו מדוע התרשמתם ממנו. (כדאי להפנות את תשומת לב התלמידים לביטויים מיוחדים כגון: "אני חוזר... אל העיניים התמימות והגדולות", " המלחמות היו אז לא אמיתיות"... "ובלילות החורף הקרים מאוד היינו מתכסים בכל החלומות"... ועוד).
- בעקבות השיר ניתן לשוחח על כמה נושאים: העלאת זכרונות מן הילדות, את מי זוכרים? במה נזכרים? מתי נזכרים? וכן ניתן לשוחח אודות משחקי ילדות בעבר וכיום. היכן נהגו לשחק, במה נהגו לשחק.

לסיכום היחידה

מטרת פעילות זו לסכם את הרעיונות והמסרים האנושיים-חברתיים ביחידה בית ושכונה .

במהלך הלמידה ניתן לציין מאפיינים על השכונה מכל שיר ולנסות לבנות מתווה של שכונה שבולט בו בעיקר ההיבט האנושי: האוכלוסייה המרכיבה את השכונה, יחסי גומלין בין האנשים, דמויות בולטות, בעלי תפקידים בשכונה, תיאור חיי יום-יום, בעלי חיים, צמחייה.

ניתן לבדוק בכל שיר ושיר, אלו יחסי שכנות משתמעים מן השירים וכיצד הם באים לידי ביטוי בהתנהגויות בני האדם.

פעילות זו ניתן לבצע אחרי כל שיר, אולם כאשר מתבוננים במספר שירים, נוצרת קשת של אפשרויות למערכות יחסים בין בני אדם וניתן לשוחח על כך בכיתה.

הפעילויות חוברו על ידי לחמן חיה וברקוביץ איריס
© כל הזכויות שמורות למרכז לת"ל, הוראה והערכה, המכללה האקדמית בית ברל